

**GREIMAS'IN EYLEYENLER MODELİ'NİN,
BİR DURUM-KESİT ÖYKÜSÜNDEKİ
İŞLERLİĞİNE İLİŞKİN GÖSTERGEBİLİMSEL
ÇÖZÜMLEME DENEMESİ
(A SEMIOTIC ANALYSIS ATTEMPT RELATED TO
THE APPLICATION OF GREIMAS' ACTANTS
MODEL ON A SITUATION STORY)**

Tülay Sarar Kuzu*

Özet

Göstergebilim bir metni çözümlerken, bir başka deyişle metnin yüzey yapısından hareketle, derin düzeydeki yapısına açıklık getirmeye, yani metnin anlam evrenine ulaşmaya çalışırken, bazı araçlar kullanır. Bu çalışmada, göstergebilimsel bir çözümleme modeli olarak, Greimas'ın kuramını oluşturduğu Eyleyenler Modeli'nin, bir durum-kesit öyküsü üzerinde nasıl işleyeceği incelenmeye çalışılmıştır. Önce öyküdeki kesitler belirlenmiş, daha sonra her kesit söylemsel ve anlatsal düzeyde incelenerek öykünün kurgusal ve anlamsal yapısıyla ilgili bir değerlendirmeye gidilmiştir.

***Anahtar Sözcükler:** göstergebilim, göstergebilimsel çözümleme, eyleyenler modeli, öykü, durum-kesit öyküsü.*

Abstract

Semiotics uses some instruments while analyzing a text, in other words, while clarifying the deep structure of the text through its surface structure, i.e. in order to reach at the meaning universe of the text. The aim of this study is to explore how "Actants Model" of Greimas can be applied on a case-story. Firstly, the segments in this story were determined and then, each segment was analyzed in terms of discourse and narrative levels. Lastly, a general evaluation is done about the narrative and semantic structure of the story.

***Anahtar Sözcükler:** semiology, semiological analysis, actants model, story, situation-story.*

* Başkent Üniversitesi Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi Öğretim Görevlisi

0. Giriş:

Bu çalışmanın amacı; Greimas'ın, göstergebilimsel bir çözümleme modeli olarak önerdiği *Eyleyenler Modeli*'nin, yazınsal metin türlerinden; geleneksel olay öyküsü, yani tipik anlatsal bir öyküden farklı yapıdaki, modern bir öykü (durum-kesit öyküsü) çözümlemesinde nasıl işleyeceğini ortaya koymaktır. Çözümleme için seçilen öykü, yazar Ferit Edgü'ye ait "Çılgılık" adlı öyküdür.¹

Yazınsal Göstergebilim, her türlü anlatıya karşı bir bakış açısı kazandırma rolü üstlenmiştir. Çok anlamlı anlatılara yaklaşırken, yine anlatının kendi içinde tutarlı bağıntılar ve ilişkiler kurarak metni yeniden yapılandırır; metnin üretiliş sürecini ortaya koymaya çalışır. Bunu yaparken de her ögenin birbiriyle tutarlı ya da tutarsız, bir bağıntı içinde bulunduğunu varsayarak bu bağıntıları ortaya koyabilecek yöntemsel bir yaklaşım sergiler. Diğer bir deyişle, metnin üretim sürecine ulaşmak için bazı araçlar kullanarak anlamın üretiliş koşullarını saptamaya çalışır.

Bu çalışmada da izlenecek yol, bu metindeki gösterge dizgelerini çözümlemek olacaktır. Yüzeiden derine bakıldığında ilk görünen, metnin anlatım düzlemidir. Bu nedenle çözümlemede, ilk aşamada anlatım düzlemi kesitlenerek önce *söylemsel düzey*, yani kişilerin uzam ve zaman içinde yer alışları belirlenecek; sonra metin *anlatsal düzeyde* eyleyenler ve anlatı izlenceleri açısından irdelenerek temel anlama ulaşılmaya çalışılacaktır.

1. Söylem Çözümlemesi

1.1 Genel Gözlemler

Metnimizin türü, kurguya dayalı, yaratıcı anlatım türlerinden biri olan öyküdür. Aynı zamanda öykümüzün adı olan "çılgılık" sözcüğü; /sevinç/, /korku/, /yardım isteme/, /isyan/, /acı/ yan anlamlarıyla her şeyden önce bir olağandışılığı çağrıştırmakta ve bu yönüyle de okura daha baştan bir gerilim atmosferine girileceğinin işaretini vermektedir.

İlk satırlarda çılgılığın kaynağı konusunda başlayan belirsizlik; benöyküsel ("tanık") anlatıcının gözlemleri, düşünceleri, yorumları eşliğinde, çılgılığın yeniden duyulmasıyla oluşan kesitlerde ve öykünün sonundaki "Peki ama o çılgınlıkları atan kimdi?" tümcesiyle sonlanmaktadır. Öyküde ilgi ve gerilim eksenini oluşturan ve öyküyü ayakta tutan, çılgılığın kaynağına duyulan merak ve sesin kaynağı ile ilgili olarak anlatıcının yaptığı iç konuşmalarla öznel yorumları olacaktır.

¹ Öykünün tam metni makalemizin sonunda yer almaktadır.

1.2 Anlatının Biçemi:

Söylem ve **anlatı** sözcenin başlıca iki türünü oluşturur. Söylem, sözceleme durumunun ve ediminin izlerini (ben/şimdi/burada) taşıırken; anlatı, sözceleme durumunun ve ediminin hiçbir izini taşımaz. Öykümüzde söylem ve anlatı öğeleri bir arada kullanılmıştır.

Bir anlatı türü olan öykülerde, “öykü kipi” de denilen -di’li geçmiş zaman ve geçmiş zaman değerinde şimdiki zamanın hikayesi ile üçüncü tekil ve çoğul kişili anlatım kullanılır: “Demek çevrede birisi vardı ama onu göremiyorduk (ne ben, ne onlar). Bu çılgılık sanki bana yöneltilmiş bir çılgılıktı. Bana orada olduğumu ansıtyordu, adamı kurtarmamı istiyordu.”

Söylemde ise birinci tekil-çoğul kişi (ben-biz) ile zaman zaman ikinci tekil-çoğul kişi (sen-siz); kip olarak da şimdiki zaman ile di’li yakın geçmiş zaman kipi kullanılır: “Ben bağırmadım, bağırın ben değildim.” “Bilmiyorum. Ama öyle olmak gerek(i)r. Sen olmasan senin yerinde mutlak bir başkası ol(u)r.”

Anlatıcının, söylem öğelerinden şimdiki zamanı kullanıp anlatıyı şimdiki zaman eksenine oturtması, şimdiki zaman kipiyle birlikte -di’li geçmiş, gelecek ve geniş zaman kiplerini kullanmasına da olanak tanımıştır.

Aynı metin, hem anlatı hem söylem sözcelerini bir arada bulundurabilir. Sözceleme öznesi kendini bilinçli ya da bilinçsiz hissettirir, öznelliğini ortaya koymak için metnin yüzeyinde ortaya çıkabilir. Bu anlatıda anlatıcı kendisini bilinçli olarak ortaya koymaktadır. Çalışmamızın “1.3 Anlatıcı ve Kahramanlar” bölümünde sözü edilecek olan, kendisine dönük “sen” ikinci tekil kişili anlatım ile öykünün 4. kesitinde yer alan tez/karşı tez’ler ve anlatıcıya özgü yorumlar bu durumun görünümüdür.

1.3 Anlatıcı ve Kahramanlar

Yazar biçem kaygısıyla 3. tekil şahıs yerine 1. tekil şahıs koyarak, yapıtına hem kahraman hem de anlatıcı özellikleri olan bir kişi katar. Öykümüzdeki anlatıcı, üç tür bakış açılı anlatıcıdan, “ben” adını kullanan sınırlı bakış açılı anlatıcıdır. Benöyküsel anlatıcının; yalnız tanık rolü oynayan, olaylara karışmayan, gözlemledikleriyle yetinen, bildiklerini ve gördüklerini kimi zaman kendi yorumlarıyla anlatan türüne uygundur (Kıran, 1999 b). Öyküde üç yerde anlatıcı kendisi için “sen” ikinci tekil kişili adını kullanır. Örn: “ya da senin gibi, böyle çalışanların ardında gizlenip ...” “Sen olmasan senin yerinde mutlak bir başkası olur”. Bu ifadeler kendisiyle hesaplaşma, bir iç konuşma ve kendisine seslenme amacıyla kullanılan ifadelerdir; okuru metne çekmeyi amaçlayan, alıcı “sen” kullanımı değildir.

Öyküde başat rolü olan başka kahraman (özne) bulunmadığından, anlatıcımız aslında, olayları onun merceğinden gördüğümüz “baş kahraman benöyküsel anlatıcı” tanımına uymakla birlikte, herhangi bir olayın içinde yer almadığı ve dönüştürücü özne olmadığı için “tanık rolündeki benöyküsel anlatıcı” tanımını daha çok düşündürmektedir.

Öykümüzde anlatıcı (Ö₁) dışındaki diğer kahramanlar, gerek fiziksel-ruhsal özellikleri, gerekse edimleriyle varlık gösteren kahramanlar değildir. Arada bir görünen, yalnızca sözü edilen, yüzeysel işlenmiş, biçimsel işlevi olan kahramanlardır: Sürüklenen adam (Ö₂), sürükleyen üç adam (Ö₃: toplu özne)

1.4 Zaman ve Uzam

Öyküde öykü zamanını bildiren kesin bir tarih yoktur. Mevsim “bir güz günü” ile, günün kesiti “güpegündüz” ile verilmiştir. “Tam o sırada”, “yeniden”, “gene”, “bir ara” v.b. ardışıklık bildiren zaman belirteçleri öyküde yer alsa da, sözcelemin başlangıcı bilinmediğinden -sözce tamamlanmış olsa da- öykü zamanının dilsel kodlanması açısından bir değer taşımamaktadır.

Uzam, metnin her düzeyinde yer alır. Uzamı oluşturan ögeler karşılıklı bağımlılık ilişkisi içindedir. Anlam da bu ilişkilerden doğar (Kıran ve Kıran, 2000). Metnimizdeki uzam; kapsayan ve açık uzam olarak, yol, hendek ve anlatıcının bulunduğu tepeden oluşmaktadır. Ancak uzamla ilgili ayrıntılı bilgi verilmemekte, betimleme yapılmamaktadır. Yazarın anlatıcı olarak kendisini yerleştiği burası/tepe ile öyküdeki olayın yer aldığı orası/yol karşıtlık bağlantısı içindedir.

Öyküde bu uzamın verilmesi ilk kesitteki anlatı izlencesinin başlamasıyla aynı zamana denk gelir. Yazar kendi uzamında kendisini güvende hissediyor. Bulduğu yerde gizlenebilmektedir; yol ise tekin değildir. İki uzam arasındaki ayrılığı şu şekilde gösterebiliriz:

Yukarısı	~	Tepe	~	Tümlük	~	Güvenlik	~	Esenlik
Aşağısı		Yol		Eksiklik		Güvensizlik		Esensizlik

Tepe ve yolun, yani yukarısı ve aşağısının kazandığı değerler anlatıcı öznenin konumunu da belirliyor (tepede olma, hakim olma, üstün olma, görülmeden her şeyi görme vb.). Ancak konumdaki bu egemenlik anlatıcıda edim olarak bir egemenliğe dönüşmüyor.

Uzamanın eyleyen olma işlevi de vardır. Bu öyküde açık alan, çılgınlığın içeriğinin anlaşılmasında neden olarak, engelleyici öge işlevini üstlenmiştir.

2. Anlatı Çözümlemesi

Bu aşamada yapılacak olan, öyküyü Greimas'ın anlatı izlencesinde yer alan eyleyenler düzleminde ele alarak eyleyenlerin sözdizimsel işlevlerinin yer aldığı en yalın sözdizimsel anlatı yapısı diye tanımlanabilecek temel sözceleri saptamaktır. Temel sözcük en az iki eyleyen (Ö ve N) arasındaki ilişkiden doğar ve iki biçimde gerçekleşir:

1. Durum sözcüğü (özne ile nesne arasındaki ayrılık ya da birliktelik ilişkisi)
2. Edim sözcüğü (bir durum sözcüğünü bir başka durum sözcüğüne dönüştüren sözcük)

Bir anlatının oluşması en az bir başlangıç durumu (durum sözcüğü) ile bir sonuç durumunun (başka bir durum sözcüğü) ve bu iki durum arasındaki temel dönüşümü gerçekleştirebilecek (edim sözcüğü) bir "dönüştürücü özne"nin varlığını gerektirir. Bir edim sözcüğünün, bir durum sözcüğünü etkileyip onu yeni bir durum sözcüğüne dönüştürme; başlangıç durumunu sonuç durumuna ulaştırarak temel dönüşümün gerçekleşme sürecine anlatı izlencesi denmektedir (Rifat 1996:31). Bu durumda önce durum sözcüklerini saptamak, daha sonra da bu sözcüklerin dönüşümlerini izlemek gerekmektedir. Bu izleme dört evre içerir:

1. Sözleşme ya da Eyletim (Başlangıç durumu): Bu evre, bir değerler dizgesi içinde yerine getirilmesi gereken bir çizgenin (şemanın) önerildiği ve kabul edildiği aşamadır. Bir başka deyişle, göndericinin anlatı sözdizimindeki dönüşümleri gerçekleştirecek özneyi belli bir amaç doğrultusunda etkilediği, yönlendirdiği; gönderici ile özne arasında bir sözleşmenin gerçekleştiği evredir.

2. Edinç: Anlatı çizgesinin bu ikinci evresi, göndericiyle yaptığı sözleşme uyarınca gerekli işlemlerde bulunmak, zorunlu dönüşümleri gerçekleştirmek, bir eyleme geçebilmek için öznenin gereksindiği yeteneklerin kazanıldığı evredir. Anlatı göstergebilimi, bu yetenekleri dörde ayırır: a) yapmak **zorunda** olmak, b) yapmayı **istemek**, c) yapabilmek (**güç**), d) yapmayı bilmek (**bilgi**).

3. Edim: Bir durum sözcüğünden bir diğer durum sözcüğüne geçilen bu evrede, özne, edindiği kipsel edinçten yararlanarak dönüştürücü işlemlere yönelir. Öznenin isteği, gücü ve bilgisi birleşerek onun eylemini gerçekleştirmesini sağlar. Bazen de edinç evresinde engelleyici bir eyleyenin etkin olması, öznenin edim evresine geçişini önler.

4. Tanınma ve Yaptırım (Sonuç durumu): Bu evrede özne, nesneye ulaşmak için uyguladığı dönüşüm işlemlerinin son durumunu gözlemler. Gönderici ise dönüşümlerin doğruluğunu, gerçekliğini değerlendirip özneyi yapılan sözleşme uyarınca ya ödüllendirir, ya da cezalandırır (Kıran ve Kıran 2000).

Her anlatının aynı temel çizgiye göre birbirini izleyen üç deneyim biçiminde gelişip sonuçlandığı söylenebilir (Yücel, 1999:127).

Yetilendirici deneyim : Öznenin belli bir edimi gerçekleştirebilmesi için gerekli edinci kazanması.

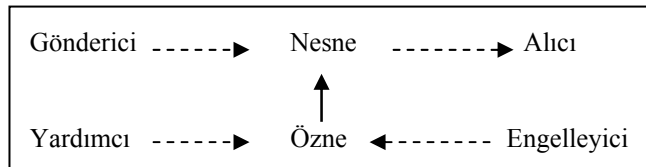
Sonuçlandırıcı deneyim: Öznenin izlencesini gerçekleştirebilmesi gereken edimi başarması.

Onurlandırıcı deneyim: Öznenin başarısının başkalarının tanınması ve onaylanması.

Greimas'a göre bu üç temel deneyimden oluşan anlatı çizgesi yalnızca her anlatıda karşımıza çıkan bir kalıp, yalnızca her anlatı kahramanının izlediği bir yol olarak değil, insan eyleminin, insan yaşamının anlamının aranması olarak da yorumlanabilir. Bu eyleyenleri gerçekleştiren oyuncular vardır. Bir oyuncu birden çok eyleyeni gerçekleştirebilirken tek bir eyleyen birkaç oyuncu tarafından gerçekleştirilebilmektedir (Bkz. İşeri, 2000).

2.1 Eyleyenler Örnekçesi

Söylem düzeyinin bireysel nitelik taşıyan oyuncuları, üretici sürecin anlatsal sözdizim basamağında eylemleriyle tanımlanır ve eyleyen terimiyle gösterilirler. Eyleyen terimi, bir sözcüde “eylemin belirttiği oluşa etkin ya da edilgen biçimde katılan varlık ya da nesne” olarak tanımlanır. “A.J.Greimas’ın kuramında da “varlık ya da nesne”nin gerçekleştirdiği eylem önemli olduğu için, eyleyen kavramı kişi kavramından çok daha geniş kapsamlıdır. İnsan ya da nesne, tekil ya da çoğul, somut ya da soyut olabilir. Öte yandan, gene eylemin ya da işlevin önde gelmesi ve gerçekleşme düzleminde birkaç eyleyen işlevini birden yüklenbilmesi nedeniyle eyleyeni bir varlıktan çok belirli bir ‘bağıntının bir ögesi’ olarak tanımlamak gerekir” (Yücel, 1981 için bkz. Kıran ve Kıran 2000:148) Greimas da bu işlevleri bir eyleyen sorunu olarak ele alır ve aşağıdaki eyleyensel örnekçeyi oluşturur.

Eyleyenler, çözümlememiz sırasında şu şekilde işaretlenecektir: Özne=Ö, Nesne=N, Gönderen=G, Alıcı=A, Yardımcı=Y, Engelleyen=E.

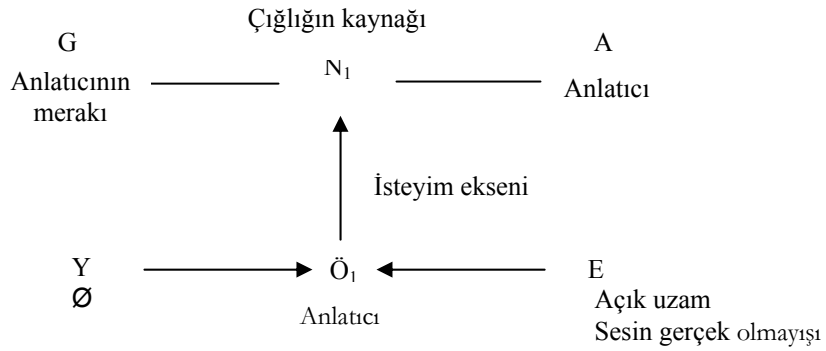
Ö₁: anlatıcı, Ö₂: sürüklenen, Ö₃: üç adam, N₁: çılgınlığın kaynağı, N₂: sürüklenen (Ö₂=N₂), N₃: adamın kurtulması, N₄: çılgınlığın içeriği ya da kaynağı

Eyleyenler örnekçesini öykümüzdeki her kesit açısından ayrı ayrı inceleyelim:

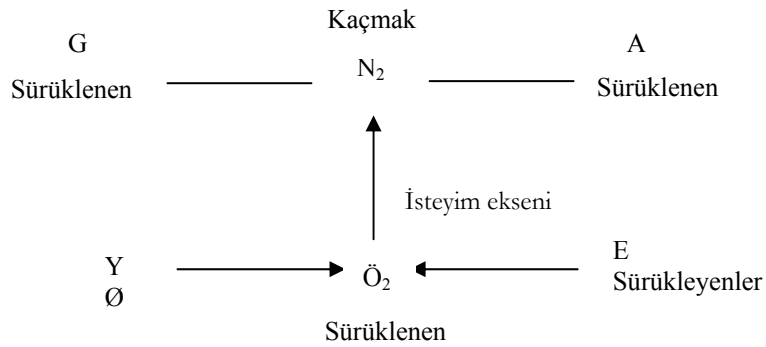
Birinci Kesit:

Her kesitte, çeşitli açılardan birden çok izlenice oluşabilir. Bu kesitte;

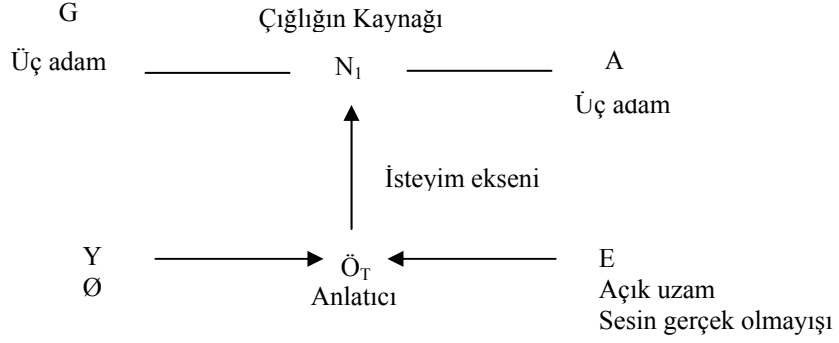
a. İçöyküsel anlatıcı özne açısından:

b. Sürüklenen açısından:

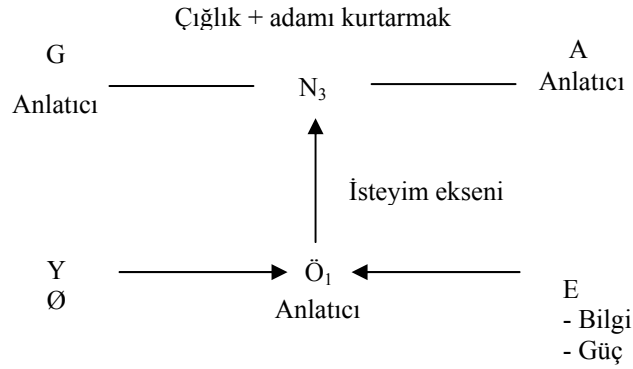

c. Sürükleyenler açısından:

İkinci Kesit:

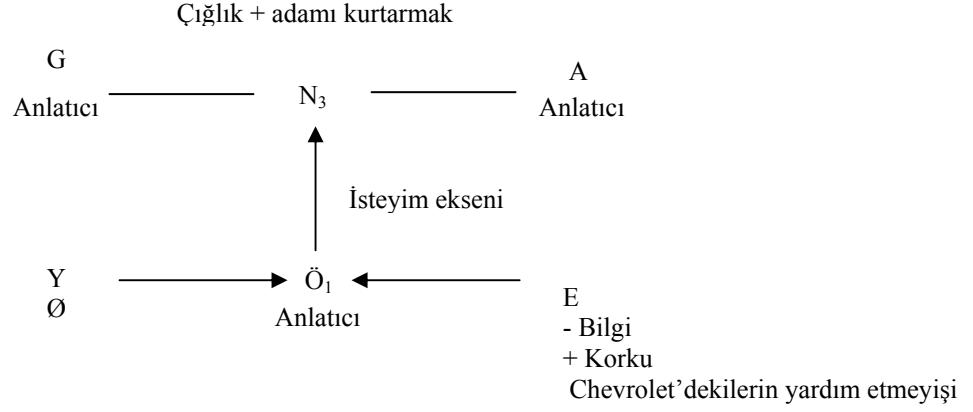
Anlatıcı özne açısından:

II. kesitte anlatıcı çığlığın kendisine yöneltilmiş olduğunu düşünüyor. “Ama üç hayduta karşı elimden ne gelirdi? Hem suçlu kimdi, güçlü kimdi, bunu bile bilmiyordum.” sözlerinden isteğinin belirsiz olduğunu (“hem” sözcüğü, “istesem bile bilgim ve gücüm yok” anlamı katıyor) anlıyoruz.

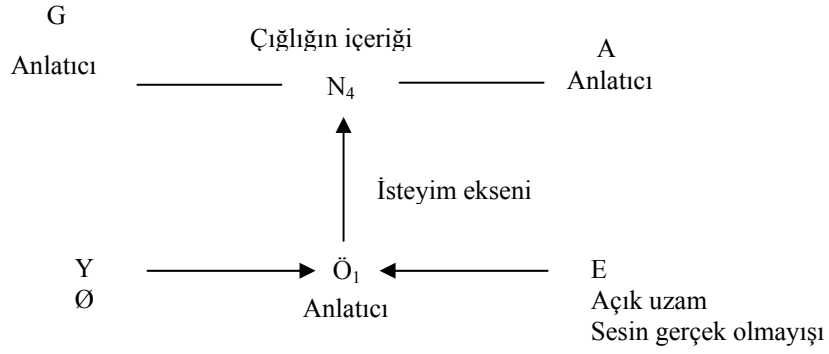
Üçüncü Kesit:

Anlatıcı özne açısından:

Dördüncü Kesit:

Anlatıcı özne açısından:

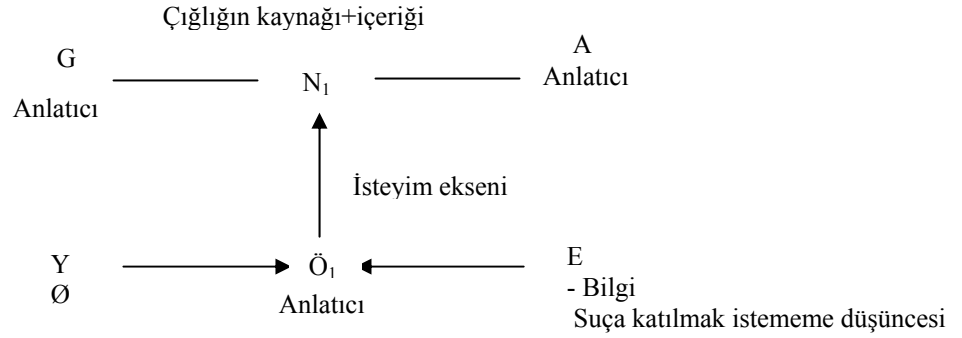

“Araba geçip gittikten sonra, o çığlık (bu kez çok daha uzun ve iç parçalayıcı) duyuldu. Bu kez de anlamadım ne dediğini.”

Bu kesitte anlatıcı öznenin nesnesi çığlığın içeriği olarak ortaya çıkmaktadır.

Beşinci Kesit:

Anlatıcı özne açısından:

Bu kesitte, tanık benöyküsel anlatıcı, başlangıç durumunda /istiyorum/biliyorum/gücüm var/ ile *doğruluk öznesi* iken, sonuç durumunda /istemiyorum/ ile -güç ve bilmek durumu da olumsuzluk kazandığı için- özne konumundan çıkıyor. Sorumsuzluk, eyleyeni özne olmayan eyleyene dönüştürüyor.

2.2 Anlatı İzlenesi:

Çılgınlığın her duyuluşu ile, yani her kesitte, Ö₁, Ö₂, Ö_r' de bir değişim gerçekleşse de, (N₁=sesin kaynağına ulaşma) isteğe rağmen bilgi ve güç olmadığı için edim, dolayısıyla da yaptırım (eselik ve tümlüğe ulaşma) gerçekleşmemektedir.

Eyletim	Edinç	Edim	Yaptırım
G, Ö	+İstek	aramak	Ö ₁ , V N ₁
İstek	-Bilgi	bakınmak	eksiklik
	-Güç	dinlemek	

Yaptırımın neden olduğu yeni eyletim durumu, ayrı anlatım izlenesi evrelerini de beraberinde getirir. Oysa öykümüzde, her beş kesitte de aynı program (çılgınlığın duyulmasıyla) tekrarlanıyor. Öykünün sonunda bile yeni bir program açılmıyor. "Peki ama, o çılgınlıkları atan kimdi?" tümcesiyle başlangıç durumuna dönülüyor.

Anlatıcı özne açısından dönüşüm:

Başlangıç durumu Sonuç durumu
Ö₁ V N, Ö₁ V, N

Burada anlatıcı özne açısından bir dönüşüm izlenmemektedir. Herhangi bir dönüşümün olmaması, bir eylemin gerçekleşmediğini ve bir ilerleme kaydedilmediğini gösterir. Aynı şekilde, diğer özneler açısından da bir dönüşüm söz konusu değildir.

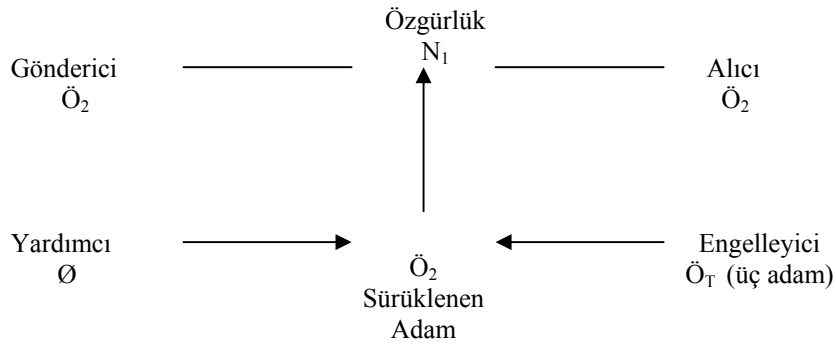
Bu durumda öykümüzde, her anlatıda aynı temel çizgiye göre birbirini izleyen üç deneyim de (Yetilendirici, Sonuçlandırıcı, Onurlandırıcı) yaşanmamaktadır.

3. Kesitlerin İncelenmesi

Öyküde kesitleri oluşturan öge, uzama ve zamanın değişmesine bağlı dönüşümler değil; öykünün odaklandığı çılgınlığın her duyuluşu ile kişilerin durumunda ortaya çıkan değişimlerdir.²

3.1 Birinci Kesit: Bu kesit, öykünün eksenine yerleşen çılgınlığın kaynağı konusunda okuru yönlendiren ve arayışa iten, aynı zamanda öyküyü şimdiki zaman eksenine oturtan “*Hayır, bağırmadım. Ben bağırmadım. Bağırın ben değilim.*” sözleriyle başlıyor ve öykünün başından sonuna hiç dönüşmeyen durumun betimlenmesiyle sürüyor. Öyküde, başta böyle bir kesinleme varken, sonundaki “Peki o çılgınlıkları atan kimdi?” sorusuyla belirginleşen /kesin/ olandan /belirsiz/ olana uzanan bir süreç yer alıyor.

Bu kesitte yer alan, sürüklenen adamın kaçma deneyimi, aslında öyküde bir edimin gerçekleştiği çok az sayıdaki durumdan biri olsa da, dönüşüm gerçekleşmez ve kısa süre sonra başlangıç durumuna tekrar dönülür.

² Kesitler makale sonunda yer alan öykü üzerinde işaretlenmiştir.

Eyletim	Edinç	Edim	Yaptırım
G, Ö istek	+istek - bilgi - güç	kaçmak atlamak	Özgürlüğe ulaşamıyor
	Başlangıç durumu Ö ₂ V N ₁	Sonuç durumu Ö ₂ V N ₁	

İzlenede özne, gücünün engelleyiciler tarafından elinden alınmasıyla başarıya ulaşamıyor.

“*Tam o sırada da bir ses duyuldu*” tümcesi öykünün bütünü göz önüne alındığında anlatı izlencesini başlatan tümcedir. “*Ben bağırmadım*” diyerek okurun dikkatini başka tarafa yönlendiren anlatıcı, çok geçmeden, sürükleyen üç kişinin de çevreyi dinlediklerini söyleyerek çığlığın kaynağının ne üç adam ne de sürükledikleri kişi olduğunu (bağırın sürüklenen kişi olsaydı çok yakınında oldukları için duyar, çevreyi dinlemezlerdi) konusunda ipucu vermiş olmaktadır. Bu kesitteki:

Betiler

çığlık, üç adam, zorlayanlar,
kadın sesi, erkek sesi,
karga tulumba, zorba
güpegündüz, çevre

İzlekler

korku, tehlike, zorbalık, esensizlik

3.2 İkinci Kesit: “*Yeniden duydum o çığlığı*” sözleri, anlatı izlencesinin ikinci kesitini başlatmaktadır. Ancak üçüncü kesite kadar olan bu bölümde de bir edim gerçekleşmediği için izlenede yeni bir program açılmamaktadır.³

Birinci kesitte olduğu gibi bu kesitte de yer alan soru tümceleri; okuru düşündürmeyi, anlatıcı ile işbirliğine sokmayı ve onun öyküye etkin olarak katılmasını sağlamayı amaçlamaktadır: “*Ama üç hayduta karşı, benim, tek başıma elimden ne gelirdi?*”

Bu kesitte anlatıcı, çığlığın kendisine yönelmiş olduğunu düşünerek eyleme geçme konusunda istek belirtir; ancak bilgisi ve gücü yeterli değildir. 1. Kesitteki “*Ben bağırmadım*” ve “*Bu çığlık üzerine adamı zorlayanlar bir an durup çevreyi*

dinlediler” tümcelerinden sonra, bu kesitteki “*Benimki bir rastlantı. Yalnızca bir rastlantı. Eğer orada olmasaydım görmeyecektim. Bu olayın tanığı olmayacaktım. Ben görmediğime göre başkası da görmeyecekti. Çünkü başkası yoktu.*” “*Ama kimse (o başkası) yoktu. Ne çevrede ne benim yerimde. Hiç kimse.*” tümceleriyle de başka birinin de olmadığı düşüncesi, 5. kesitte yer alan yazarın iç hesaplaşmasıyla desteklenmek üzere- belirmeye başlar.

“*Sen olmasan senin yerinde bir başkası olur.*” “*... O başkası belki bağırdı.*” tümceleriyle okurun özne konumuna gelmesi, okuru öyküye çekme ve “*belki*” sözcüğü ile okura kendi olası eylemini sorgulatma amaçlanır. Bu kesitteki:

Betiler

çılgılık, bağırın, sürüklenen kişi, zorba,
çevre, haydut, suçlu, güçlü, tanık, yol,
çaba, tepe, gizlenme, çalılık

İzlekler

tehlike, esensizlik, tutsaklık,
zorbalık, korku

Bu kesitte, “*Peki o çılgılığı atan kim?*” sorusuyla merak uyandırılmaya başlar.

3.3 Üçüncü Kesit: “*Sonra gene o çılgılık.*” sözleriyle başlayan bu kesit, yine uzam ve zaman değişimi değil, bu tümceyle, sürükleyen üç adamın (Ö₁) durumunda geçici olarak meydana gelen değişimle açılır. “*Nereden geliyor bu ses?*”, “*Ne diyebilirdim onlara?*”, “*Neyi açıklayabilirdim?*” gibi soru tümceleri ile bu kesitte de okurda gerilim, daha çok da merak canlı tutulmaya çalışılır. Olay yerinden bir araba ve daha sonra siyah Chevrolet’in geçmesiyle bir umut belirir ve hemen de yok olur. Arabanın şoförünün ve içindeki yolcuların duyarsızlığı da sesin gerçek olmadığı varsayımını güçlendirir. Bu kesitteki:

Betiler

Çılgılık, çevre, ses, çalılık,
Bıçak, adam, ağız,
araba, şoför, yolcu,
saldırgan, Chevrolet, kurban,
çöl, ıssız bir orman

İzlekler

korku, gizem, suç, tehlike,
esensizlik, doğa

İki öznenin izlencesinde de bir dönüşüm olmadığı için bu kesitte bir değişiklik olmaz.

3.4 Dördüncü Kesit: “Araba geçip gittikten sonra, o çığlık (bu kez çok daha uzun ve iç parçalayıcı) duyuldu” tümcesiyle başlar. Yoldakilerin durumunda önceki kesitlerdeki gibi kısa süreli durum değişikliği gerçekleşir (durmak / çevreyi taramak / aralarında konuşmak / beklemek).

Doğal bir zaman akışı dışında, zamanda ve uzamda bir değişiklik yoktur. Biçimsel özneler devinim içindedir. Yalnız, öyküdeki öykü zamanına dair ipucu bu kesitte yer almaktadır. Ebegümece toplama zamanı: güz. Bu kesitteki:

Betiler

Araba, çığlık, çevre, kurban,

Ebegümece, bıçak, çalı, sepet

İzlekler

korku, tutsaklık, tehlike, doğa

3.5 Beşinci Kesit: Anlatıcının iç çatışmasının ifadesi olan “*Sonra kendimi suçladım:*” “*Sonra kendimi akladım:*” sözleri ile anlatıcının soru tümceleriyle verilen varsayımlar bu kesitte yer alır. Okur, varsayımlardan birine katılabilir ya da kendi varsayımını oluşturabilir. Bu kesitteki:

Betiler

dört kişi, çığlık, araba, adam,

üç kişi, suçlu, yasa adamı, zorba,

güç, ebegümece, bıçak, sepet, çalı

İzlekler

korku, tutsaklık,

zorbalık, tehlike, doğa

Metnin kesitlerini benzer ve karşıt izlek oluşturma açısından izleyecek olursak, betilerin ve izleklerin beş kesitte de hemen hemen aynı olduğu görülür. Bu durumdaki durağanlığı ve dönüşümsüzlüğü anlatı izlencesi göstermektedir.

4. Değerlendirme/Sonuç

Göstergebilimsel çözümleme ile bu öykü incelendiğinde, tipik bir anlatsal metinle karşı karşıya olmadığımız ortaya çıkıyor. Anlatı evrelerinden; dönüştürücü öge, eylemler dizisi ve dengeleyici-düzenleyici ögelerin yer aldığı evreler gerçekleşmiyor. Sonuç durumu ile başlangıç durumu aynı özellikte görünüyor.

Özne: Öykünün olaylara karışmayan anlatıcısı, başlangıç durumu ile sonuç durumu arasındaki dönüşümü gerçekleştiren edim öznesi niteliği göstermiyor. Nesnesi çığlığın kaynağı olan bu özne, anlatının başından sonuna kadar amacına ulaşamıyor. Başlangıçta doğruluk öznesi (biliyorum, gücüm var, istiyorum) iken, sonuçta özne olmayan eyleyene (istemiyorum, bilmiyorum); bilgisi ve gücü olmayan, ben olmayan, biçimsel özneye dönüşüyor.

Ayrıca anlatıcı öznenin uzamsal konumu (yukarıda, her şeyi gören) ile anlatı izlencesindeki konumu (güçsüz, etkisiz) zıtlık oluşturuyor. Bu durum okurun “yukarıda olan güçlü olur” beklentisine ters düşüyor. Anlatıcı özne ile aşağıda sürüklenen özne, uzamsal konumlarındaki zıtlığa karşın, neredeyse aynı düzlemde yer alıyor.

Önermeler açısından bakıldığında, önermenin karşılıklı paylaşıldığı “bana göre” ulamına girebilir. Gerçekle, gerçek olmayan iç içedir.

“Çılgılık” sözcüğü metinde 16 kez tekrarlanmıştır. Bir sözcüğün kullanım sıklığı onun metnin sorunu olduğunu gösterir. Olay örgüsü ve anlatı izlencesi olmamakla birlikte; öykünün biçim ve anlam temelini oluşturan, merakı ve ilgiyi ayakta tutan, gizem ögesi de diyebileceğimiz çılgılığın; kaynağının, cinsiyetinin ve içeriğinin belirsiz olması, sahibinin ne anlatıcı, ne sürüklenen kişi, ne sürükleyen üç kişi, ne de bir başkası olması; yoldan geçen arabadakilerin kayıtsız davranması, sesin aslında var olmadığı düşüncesine bağlanmamıza neden oluyor. Ancak bu kanı çok hızlı ve kolay yerleşmiyor. Öyküde anlatıcının iç dünyasındaki gel-git (ikilem) ile çılgılık yer değiştiriyor ve öykü, anlatıcının gerçek göndergeler evreninden duyuşal değişimlerin yaşandığı düşler evrenine geçiş süreci içinde akıp gidiyor.

Yazar; sürükleyen, zorba, kurban, vb. sözcüklerin sıkça tekrarıyla oluşturduğu zorbalığa karşı koyma izleği ile; suça ortak olma ikilemi üzerine kurduğu varsayımlar ve kullandığı çok sayıdaki soru tümceleriyle, okuru şaşırtmayı ve düşündürmeyi amaçlamıştır. Yol uzamındaki kişiler ve olay; simge olarak varolan çılgılığın içeriği ve anlamı üzerine okuru düşündürmek için kullanılan ögeler olarak öyküde yer alıyor.

Hem anlatıcı, hem sürüklenen (kurban), hem de zorbalar, aynı anda duydukları ve hepsi birden sesi aradıkları için; öykünün sonunda bir simge olduğu ortaya çıkan çılgılığın içeriği ile ilgili olarak her biri için ayrı bir anlam oluşturulabilir. Okur; “Bu çılgılları atan kim? Zorla sürüklenen kişinin suçu ne? Suçlu mu, suçsuz mu? Onu zorla sürükleyerek götürülenler zorba mı, yasa adamı mı? Bu çılgılık zorbalığa karşı mıdır? Zorbalık karşısında insanoğlunun çaresizliğine karşı mı atılmıştır? Yoksa zorbalığa uğrayanlar karşısında insanların bencilliğine ve kayıtsızlığına karşı mı? İnsanı birey özne olmaktan çıkararak sorumsuzluk mudur? Çılgılık bu kopmadan mı doğmaktadır?” gibi ardışık sorular üzerinde düşünmek durumunda kalır.

Bütün bu soruların yanıtlarıyla öykünün özetlenemeyeceği açıktır. Bu durum, öykünün olay öyküsü değil, durum-kesit öyküsü olduğunun bir göstergesidir.

Sonuçta “Çığlık” öyküsü de tüm yazınsal türler gibi, insanın insanla ve kendisiyle çatışmasının yansıdığı yazınsal ortamlardan birini oluşturmuştur.

ÇIĞLIK

(1. Kesit) Hayır, bağırmadım. Ben bağırmadım. Bağırın ben değilim.

Bağırmamam için özel bir neden yoktu. Hiçbir gerek. Hiçbir gerekçe. Ben yalnızca gördüm: Üç kişi bir adamı sürüklüyordu. Adam onlarla gitmek istemiyordu. Bir ara ellerinden kurtulup, kendini yolun kıyısındaki hendeğe atmayı başardı. Tam o sırada da bir ses duyuldu. Biri bağırdı. Daha doğrusu bir çığlık attı. Bir erkek sesi de olabilirdi bu, bir kadın sesi de. Çığlığı duydum. Ama ne dediğini duymadım. Gel mi diyordu? Kaç mı diyordu? Buradayım mı diyordu? Ardında mıyım diyordu? Anlamadım. Bu çığlık üzerine, adamı zorlayanlar (bir anda hendeğe atlayıp, adamı karga tulumba edip yola çıkartmışlardı) bir an durup çevreyi dinlediler. Demek onlar da duymuştu çığlığı. Ama pek önem vermemiş olmalı ki, yeniden sürüklemeye koyuldular adamı.

Bu ne zorbalık, dedim kendi kendime. Güpegündüz bir adamı sürüklüyorlar ve karşı koyan bir Tanrı kulu yok. **(2.Kesit)** Yeniden duydum o çığlığı. Bağırın sürüklenen kişi değildi. Ben de olmadığımı göre, onu sürükleyen zorbalılar da olamayacağına göre nerden geliyordu bu çığlık? Demek çevrede birisi vardı, ama onu göremiyorduk (ne ben, ne onlar). Bu çığlık sanki bana yöneltilmiş bir çığlıktı. Bana orada olduğumu ansıtıyor, adamı kurtarmamı istiyordu. Ama üç hayduta karşı, benim, tek başıma elimden ne gelirdi? Hem suçlu kimdi, güçlü kimdi, bunu bile bilmiyordum. Daha doğrusu güçlülere görüyordum. Bilmediğim, görülen, sürüklenen adamın suçlu olup olmadığıydı. Nasıl bilebilirdim? Benimki bir rastlantı. Yalnızca bir rastlantı. Eğer orada olmasaydım görmeyecektim. Bu olayın tanığı olmayacaktım. Ben görmediğime göre başkası da görmeyecekti. Çünkü başkası yoktu. Ama, diyordum kendi kendime, ben burada olmasaydım, o zaman belki bir başkası burada olacaktı. Her olayın mutlak bir tanığı vardır.

Acaba?

Bilmiyorum. Ama öyle olmak gerekir.

Sen olmasan, senin yerinde mutlak bir başkası olur. Bu durumda, o zaten benim yerimde değil, kendi yerindedir. Ben de orada değilimdir. (Çünkü bir başkasının yerini almayı hiçbir zaman istememişimdir.)

O başkası, belki, bağırdı.

O başkası, belki bulunduğu yerden yola inip, sürüklenen adamı kurtarmak için çabada bulunurdu.

Ya da senin gibi, böyle çalıların ardında gizlenip olayı izlemekle yetinirdi o başkası da.

Ama kimse (o başkası) yoktu. Ne çevrede, ne benim yerimde. Hiç kimse. Sürüklenen adamdan, onu sürükleyen üç kişiden ve tepedeki benden başka.

Peki o çığlığı atan?

Bilmiyorum.

Aşağıda yolda (bir kez daha yineliyorum) üç zorba ve sürükledikleri adam. Tepemsi bir yerde çalılıkların ardında ben.

(3. Kesit) Sonra gene o çığlık.

Bu kez de irkildiler. Durup çevreye bakındılar. “Nereden geliyor bu ses?” Aralarında bir şey konuştular. Beni görmesinler, çığlığı atanın ben olduğumu sanmasınlar diye, çalılıkların ardına daha bir sindim. Görüp gelselerdi elimde bıçak, ne diyebilirdim onlara? Neyi açıklayabilirdim? Belki, o adamı bırakıp beni götürürlerdi. Ama görmediler. Çok şükür görmediler. Çevreyi bakışlarıyla taradıktan sonra, yeniden sürüklemeye başladılar adamı. Üçe karşı bir, karşı koyuyor, ama imdat istemiyordu. Diremiyor, ama ağzını açmıyordu. Garip yaratık!

Bu böyle sürmez, dedim kendi kendime. Şimdi bir araba geçer, şoför ve yolcular durumu görüp dururlar. Saldırganlar kaçır, adam da kurtulur.

Ne yazık ki adam kurtulamadı.

Bir araba geçti, ama adam kurtulamadı.

Uzaktan, siyah Chevrolet’yi gördüğümde (yüksekte olduğumdan saldırganlardan ve kurbanlardan önce görmüştüm arabayı), varsayımım gerçekleşeceği için değil, adam kurtulacağı için sevinmiştim. Ama saldırganlar arabayı gördüklerinde tınmadılar bile. Saklanma gereğini ya da adamı aralarına alıp gizlemek gereğini bile duymadılar. Eylemlerini bir çölde, ıssız bir ormanda sürdürür gibi sürdürdüler.

Siyah Chevrolet yaklaştı, yaklaştı... Sürüklenen adam arabaya doğru umutsuzca baktı; ama Chevrolet (bir dolmuştu) yavaşlayıp duracağına, hızını artırıp geçti, gitti. Kuşkusuz şoför ve içindekiler benden daha iyi görmüşlerdi durumu. Kim bilir, ya yolcular durmasını istemediler şoförden ya da şoför durmak gereğini

duymadı. (4. Kesit) Araba geçip gittikten sonra, o çığlık (bu kez çok daha uzun ve iç parçalayıcı) duyuldu. Bu kez de anlamadım ne dediğini.

Adamı sürükleyenler, yeniden durdular. Yeniden taradılar gözleriyle çevreyi. Aralarında birşeyler konuştular. Beklediler. Sonra yeniden sürüklemeye başladılar kurbanlarını.

Elimde ebegümecileri kesmek için taşıdığım bıçak, çalılarının ardında, yanımda henüz bir kök ebegümece kesmediğim için boş sepetim, onları izliyordum.

(5. Kesit) Bir an, bu dört kişiden çok çığlığın nereden geldiği ve ne demek istediği çeldi aklımı.

Sonra kendimi suçladım: Bu adamı zorla götürüyorlardı ve sen onun yardımına koşmuyorsun.

Sonra kendi kendimi akladım: Araba durmadığına, çığlığı atan da ortaya çıkmadığına, adamı sürükleyen üç kişi, araba geçerken bile, olağan bir işi yapıyormuşcasına korkmadan, çekinmeden eylemlerini sürdürdüklerine göre, sürüklenen adam gerçek bir suçlu, onu sürükleyenler ise yasa adamları olmalıydı. Onları önlemek istemeye kalkışmak, suça katılmak olacaktı.

İyi ama, yerde sürüklenen, gitmemek için direnen adam suçsuzsa, onu kaçırmak isteyen bu üç kişi yasa adamı değilse?

Bu durumda, zorbalığa karşı çıkmam, gücümü kullanmam, adamı kurtarmaya çalışmam gerekmiyor mu?

Bu güz günü, tek amacı ebegümece toplamak olan, bu amaçla bir elinde bıçak, bir elinde sepet, bu tepede, çalılarının ardında duran bir adamın yanıtlayabileceği sorular mıdır bunlar?

Peki ama, o çığlıkları atan kimdi?

Ferit EDGÜ

KAYNAKÇA

BARTHES, R. (Çev.) Rifat, M.-Rifat, S. (1997). Göstergebilimsel Serüven, İstanbul: YKY.

EZİLER, Kıran, A. ve Kıran Z. (2000). Yazınsal Okuma Süreçleri, Ankara: Seçkin Yayınevi.

İŞERİ, Kamil (2000). *Yolcu ile Yılan Adlı Masalın Göstergebilimsel Çözümlemesi*, Ana Dili, Sayı:18, s.12-27.

KAŞ, Ali (1981). 'Sinağrit Baba'yı Okumaya Çalışmak: Göstergebilimsel Bir Çözümleme Denemesi', FDE Dergisi, cilt:II, sayı:8, s.56-74

KIRAN, Ayşe (1981). *Dilbilim Yazın İlişkilerinde Yazınsal Göstergebilimin Yeri*, FDE Dergisi Ankara: H.Ü. Yayınları, cilt:II, sayı:8, s.99-115.

_____ (1987). *Semiyoloji ve Semiyotik*, H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara: H.Ü. Yayınları, cilt 4, sayı 2, s. 47-67.

_____ (1998). *Günümüzde Yazınsal Göstergebilim*, Mersin: XII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, s.237-248.

_____ (1999 a). *Dilbilim-Göstergebilim İlişkileri*, Dilbilim Araştırmaları, Ankara: Hitit Yayınevi, s.51-62.

_____ (1999 b). *Ben ve Ötekiler*, Dilbilim Araştırmaları, İstanbul: Simurg Yayınları, s.153-172.

_____ (1999 c). *Dilbilim ve Metin Çözümleme*, Ankara: Doktora Ders Notları.

ÖZDEMİR, Emin (1994). *Eleştirel Okuma*, Ankara: Ümit Yayıncılık.

_____ (1994). *Yazın Türleri*, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Türkçe Sözlük, (1998). Dil Derneği, Ankara: Dil Derneği Yayınları.

RİFAT, Mehmet (1993). *Homo Semioticus*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

_____ (1996). *Göstergebilimcinin Kitabı*, İstanbul: Düzlem yayınları.

_____ (1999). *Gösterge Eleştirisi*. İstanbul: Kaf yayınları.

VARDAR, Berke (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Tanıtım Basımevi.

YÜCEL, Tahsin (1991). *Göstergebilim, Dilbilim ve Türkçe*, Ankara: Dil Derneği Yayınları, s.106-111.

_____ (1998). *Söylemlerin İçinden*, İstanbul: YKY.

_____ (1999). *Yapısalcılık*, İstanbul: YKY.